

Илија КАЛАНОСКИ

ТЕРОРОТ НА ОКУПАТОРОТ ВО СТРУГА И СТРУШКО ВО ОСЛОБОДИТЕЛНАТА ВОЈНА И РЕВОЛУЦИЈАТА

По априлската војна во 1941 година и поделбата на југословенската територија, Вардарска Македонија се најде под окупација на фашистичка Бугарија и Италија. Всушност, Западна Македонија со градовите: Тетово, Гостивар, Кичево, Дебар, Струга и поголем број на преспанските села паднаа под италијанска фашистичка окупација.¹⁾

Територијата на Струга со целото Струшко подрачје беа окупирани од италијанската дивизија „Фиренце“. Нејзини поголеми формации беа дислоцирани во Струга, а делови на оваа дивизија ги поседнаа поважните сообраќајни и други стратегиски пунктови на Струшко. Тие навлегоа и во селата и така беа присутни не само во поблиските струшки места (Драслајца, Мислешево, Велешта, Радолишта), туку и во пооддалечените села на Дримкол и Малесија (Луково, Лабуништа, Вевчани, Мислодежда, Делогожда, Ливада).²⁾

Во Западна Македонија италијанскиот фашистички окупатор веднаш по окупацијата, поаѓајќи од зацврстувањето на своите позиции, со сите расположиви средства одеше кон тоа, преку големоалбанската реакција да ги разгори шовинистичките страсти. Така, оваа мерка во Струга и Струшко имаше за цел да ја засилува омразата и нетрпеливоста меѓу Македонците, Албанците и Турците.

По извршената анексија (јули 1941 година), големоалбанските квислинзи во Струшко почнаа да ја кројат експлоатацијата на незащитеното население. Во сето ова континуирано и позасилено доаѓаше до израз асимилацијата и денационализацијата која беше остварувана со разни средства и методи на

¹⁾ Историја на македонскиот народ, книга трета, Скопје, 1969, стр. 280 и 289.

²⁾ Илија Каланоски, Организацијата на КПЈ во Струга и Струшко во Ослободителната војна и револуцијата, Историја, Скопје 1975, IX/1, стр. 12—13.

насилство, терор и одмазда. Целото население под теророт на фашистичката окупаторска власт беше осумничено и жртвувано, но остана непокорно сè до неговото конечно ослободување во месец ноември 1944 година.

Во Струга и Струшко теророт и одмаздата кои беа остварувани од страна на фашистичките окупатори (Италијанци и Германци) и нивните соработници (балисти) имаше за цел да се застраши населението и оддалечи од неговиот традиционално-револуционерен дух и сето тоа да се сведе на една негова малодушност која ќе може лесно да се обесхрабрува и заведува. Тоа врз струшкото население низ врвиците на ропството го правеле и други ненародни режими. За ова зборуваат и безброј примери од годините на турското ропство, Кралството Југославија и други. Меѓутоа, струшкото население и покрај тоа што се наоѓало во положба едвај да врзува крај со крај и сега не потпадна во таква малодушност за да заборави дека и под фашистичката окупација ќе биде творец на својата судбина. Тоа навистина беше голорак и незаштитено и наседаде загрозувано од фашистичкиот окупатор и многубројните плачкашки и балистички банди, но уште во 1941 година, почна масовно да ја прифаќа политиката на КПЈ за сенародна ослободителна војна против фашистичкиот окупатор и неговите помагачи.³⁾

Инаку, теророт што го вршеше окупаторот и неговите соработници беше најразновиден. Голем број балистички формации, одмаздници и плачкаши што го покриваа подрачјето или пак се движеа во Струшко наоружани во тајфи, вршеа освета со убиства, апсеа, интернираа, палеа села, плачкаа и го грабеа населението. Сите овие мерки на терор и одмазда фашистичкиот окупатор и неговите балистички соработници безрезервно ги применуваа во Струга и Струшко. (Во текот на 1941—1945 година, паднати борци во НОВ 161, жртви на фашистичкиот терор 172).⁴⁾

Во текот на целата 1941 година, како прва превентивна мерка што ја презеде фашистичката окупаторска власт беше прибирање на оружјето и муницијата што остана кај струшкото население по капитулацијата на стара Југославија и разоружувањето на нејзината војска. Веднаш по ова окупаторската војна власт го повика населението да го предаде оружјето со закана дека за сè што ќе биде скриено ќе се применат строги казни. Меѓутоа, поголемиот дел на струшкото население поучено од поранешните ропски судбини и борбени традиции за сопствена

³⁾ Слободните територии во Македонија 1943, Скопје, 1975, стр. 331 и 343.

⁴⁾ Паднаа за слобода, Спомен-книга на паднатите борци во НОВ и жртви на фашистичкиот терор од подрачјето на Струга и Струшко, Преглед на загинавање по години, Струга 1975.

слобода не сакаше да остане без оружје и муниција. Всушност, тоа остана немо на повикот на окупаторот, се разбира, со исклучок на помал дел луѓе кои било да беа опфатени од страв или пак нивната малодушност ги понесуваше на потчинување и соработка со фашистичкиот окупатор.

По дадениот повик, бидејќи населението масовно не се одвиваше, непријателот отпочна со претреси по селата, во куќите на осумничените луѓе и евидентираниите граѓани со напредни идеи и симпатизери на КПЈ. Сето ова набргу беше откуцувано на окупаторите, зашто во редовите на нивни соработници се најдоа еден број на шпиуни, од една страна, а во архивите на жандармерските станици и општините во Струшко и Началството во Струга се најдоа доста осомничени луѓе од ненародната власт, полиција и жандармерија на Кралството Југославија, од друга страна.

Исто така, фашистичкиот окупатор и преку новосоздадената власт во општините (во Струга и селата: Мислодежда, Дело-гожда, Ливада, Мешеишта, Драслајца, Радолишта, Велешта, Вевчани, Лабуништа, Луково) вршеше притисок на населението без примена на закони и прописи. Неговите извршители на општинската власт: службеници, жандармерија, прислужници и други, по свое изнаоѓање ја одредуваа санкцијата, нејзината висина и мерки на притисок и насилство на извршување. Сето ова најчесто беше пропратено со мито, корупција и придржување на лојалноста спрема фашистичката власт. Кулучењето, даноците и другите разни давачки, издржувањето на општинските сејмени, гозбите и приемот во кругот на општината беше оставено на изнаоѓањето и желбите на општинските лица и селските бајрактари кои се наоѓаа во служба на фашистичкиот окупатор.

Теророт на окупаторот и неговите соработници во Струшко, во 1942 година се засили и земаше сè поголем замав. Качиците и арамиите кои непречено се движеа по теренот на струшките села белоденски ги ограбуваа луѓето што се враќаа од пазар; кога се наоѓаа на работа по поле; сточарите во планинските предели и голем број на дуќани по селата. Така на пример, во село Пискупштина беа украдени околу 200 грла овци и запалени преку 100 хектари шума. Во полските села (Драслајца, Ложани, Марошшта, Бицево) се плачкаташе жито. На 25 декември, истата година, во Струга беа организирани масовни демонстрации против спаиллокот и љубидот на окупаторот да по транспортира собраното жито во Албанија. Тогаш една група од членови на Партијата и СКОЈ учесници во демонстрацијата, меѓу кои и секретарот на Месниот комитет на КПЈ во Струга Нико Нестор,

окупаторската власт ги затвори. Сите тие два дена беа малтретирани и испитувани, но притоа покажаа извонредно држење.⁵⁾

Во Струга и Струшко ширењето на идеите на Ослободителната војна и револуцијата, за релативно кус временски периоди, стана онаа моторна сила што ги движеше најшироките слоеви на населението кон историскиот чин што допрва требаше да го извршат. Ваквиот тек на настаните внесе уште поголема несигурност во редовите на фашистичкиот окупатор и неговите соработници. Заради тоа беше и засилувањето на репресивните мерки против населението. Активноста на карабинеријата и на квестурата посебно беа насочени кон уништувањето на подвижувачот на масите во овој крај на Македонија: Струшката организација на КПЈ. Како реакција на омасовувањето на Ослободителното движење во Струга и Струшко, окупаторските власти на 7 мај 1943 година уапсија поголем број на комунисти и симпатизери на Партијата кои беа подложени на измачување и беа интернирани во злогласниот логор „Порто Романо“ во Албанија. За ова апсење посебен интерес пројави и бугарската полиција од учестокот во Охрид. Италијанската полиција ги уапси струшките патриоти веднаш по добивањето на доверливата достава од Охридскиот учесток, зашто активистите на НОВ и револуцијата во Струга и Струшко претставуваа еднаква опасност и за бугарските и за италијанските фашистички окупатори. Меѓу уапсените беше и Нико Нестор, политички секретар на Месниот комитет на Партијата во Струга. Тој во истражниот затвор во Струга и во политичкиот затвор во Тирана беше подложен на сите можни методи на измачување и насилство за да ја признае работата во Партиската организација, но пред фашистичката полиција остана нем и цврст. Капитулацијата на Италија го затекна во политичкиот затвор во Тирана тешко болен од труење во ногата. Секретарот Нико Нестор, борец што сиот се предаде на Револуцијата слободата кон која од раната младост се стремеше не ја дочека. Тешко болен, во големи маки, умре во Тирана на 25 септември 1943 година. Неустрашивиот револуционер и комунист Нико Нестор беше ликвидиран од фашистичката егзекутива со взаемна соработка на Бугарскиот конзул во Тирана. Зашто кога Конзулот на Нико му понудил да биде спасен во Софија, само ако сака да остане Бугарин, тогаш Нестор му одговорил: „Јас не сум Бугарин! Јас сум Македонец...“ Ова го потврдило четворицата официјални претставници на Градскиот комитет на КП на Албанија во Тирана кои

⁵⁾ Стенографски белешки од состанокот на учесниците во Народната револуција на Струшка околија, одржан на 7, 8 и 9 мај 1956 година во Струга, стр. 17 и 10—11 во дополнувањето — Историско одделение при ЦК СКМ во Скопје.

на закопот на Нико во Струга на 27 септември 1943 година учествуваа на сахраната со проштален говор.⁶⁾

Летото 1943 година балистичките банди сосема сериозно се свртија кон струшкото село Селци и со силата на оружјето сакајќи да го скршат секој појавен обид што значеше противставување на нивната власт на терор и насилство. Тогаш прва жртва на фашистичкиот терор беше Јован Славкоски, осумдесет и три годишен свештеник, познат Илинденец и учесник на Смилевскиот конгрес. Тој беше убиен од балистите во јули 1943 година пред своите најблиски и селани, зашто одби да соработува со окупаторите, балистите ги нарече предавници и призна дека ги спомага комунистите и дека има оружје и муниција.⁷⁾

Во август 1943 година по формирањето на Дримколскиот партизански одред, три борци од село Вевчани престојуваа во село Ташмаруништа со задача за врски меѓу Дримкол—Малесија—Караорман. Ова беше пренесено на балистите од нивните соработници во селото. Една вечер Ташмаруништа беше сардисано од Германците и балистите. Во селото почна претрес, тормозење, испитување и заканување на осомничените селани. Борците успешно ја минаа опсадата префрлувајќи се преку Црни Дрим накај Вевчани. Во Ташмаруништа пет селани се жртва на балистичкиот терор.

Есента 1943 година во село Локов, исто така, на повеќе пати навлегуваа балистички групи вршејќи малтретирање и заплашување на авторитетните мештани кои воедно беа и активисти на ослободителното движење. Балистичките препади често завршуваа со терор и убиства. Тогаш свирепо беше убиен Богдан Петкоски, претседател на НОО во Локов и неговиот соселанец Митре Ристески, напреден земјоделец.

Истата есен во село Збاجди и Локов Германците и балистите на Назим Татешки уапсија повеќе активисти на Ослободителното движење во Малесија (Блаже Карадакоски, Владо Цветаноски, Панде и Танаско Стојаноски, Глигор Нелоски, Јовче Беќароски). По затворањето во Дебарската префектура поради

⁶⁾ Петар Чакар, Јас не сум Бугарин — така му одговори првоборецот Нико Нестор на Бугарскиот конзул во Тирана, весник „Нова Македонија“, 1968, бр. 7890—7893; Илија Каланоски, Организацијата на КПЈ во Струга и Струшко во Ослободителната војна и револуцијата, Историја, Скопје 1975, IX/1, стр. 21—23.

⁷⁾ По наредба на Дебарската префектура група балисти на 11 јули 1943 година извршиле препад на Селци. Куќата на семејството Славкоски ја сардисале, свештеникот Јован го врзале и го уапсиле неговиот син Исак и уште 35 селани. Потоа почнало насилство и ограбување. Повеќе куќи биле опљачкани, селаните тепани, а на учителот Исак балистите му скршиле три ребра и го оставиле претепан во безсознание. Според изјавата на Дамјан Славкоски, очевидец на овој свиреп злочин во селото Селци — Струшко.

немање на докази, односно најдено оружје во моментот на апсењето, сите беа пуштени на слобода.⁸⁾

Во месец септември 1943 година Малесискиот партизански одред дејствуваше на мошне широко подрачје Малесија—Жупа Дебарска—Дримкол. Истиот месец според Директивата на Штабот на Втората оперативна зона, Одредот доби задача да го развива братството и единството на ова Струшко подрачје, посебно во селата со муслиманско и албанско население. На митинзи во посетените села беше зборувано за братството на македонскиот народ и народностите, нивната заедничка борба за одбрана на слободната територија и за ширењето на Ослободителното движење во Струшко. За целото време на оваа акција Штабот на одредот беше известуван за неговото следење од страна на балистите на Мурат Лабуништа во Дримкол и Назим Татеш и Фаик Добовјани во Малесија. Меѓутоа, балистите и покрај заземањето на позиции без оган ги напуштаа селата и го избегнуваа судрувањето со борците на Одредот. Исто така, балистичките бајрактари на неколку пати го избегнуваа судрувањето со Одредот и во текот на извршувањето на акцијата за доведувањето на Англиската мисија во Главниот штаб на НОВ и ПО на Македонија. Сојузничката мисија борците на Малесискиот одред ја прифатија во село Горна Белица, преку Вевчани, Лабуништа, Глобочица, Збачди и Ржаново до селото Црвена Вода каде што се наоѓаше Главниот штаб на НОВ и ПО на Македонија. На пат за Караорман во село Лабуништа, ноќта почнало пукање во близината на куќата каде што било договорено да се добие врска, а во село Глобочица училиштето каде што се одмарале борците и Англиската мисија било опколено од балистичката чета на Назим Татеш. Пред да отпочне борба, борците го повикале бајрактарот Назим да го напушти селото, опоменувајќи го за последиците што би можеле да произлезат од евентуалното започнување на борба. По оваа одлучна интервенција на борците, балистите го напуштиле селото Глобочица.⁹⁾

По заминувањето на Првата македанско-косовска ударна бригада накај Мегленско — Егејска Македонија (5—6 декември 1943 година), зимата 1943/44 година населението на Малесија, Дримкол и Дебарца беше изложено на свиреп терор и уништување. Во тие зимски денови народот од ова Струшко подрачје ги доживеа досега најтешките денов од своето постоење. Тогаш Германците и балистите се нафрлија врз незаштитените села. Непријателскиот бес немилосрдно беше истурен на немоќното население. Овде фашистичката одмазда беше прескапа за

⁸⁾ „Стенографски белешки“ стр. 36 и стр. 8 во дополнувањето.

⁹⁾ Панде Војдански, Малесија пред три децении, „Нова Македонија“, 1973, бр. 9563—9565.

нивните загуби што им ги нанесе Бригадата. По селата народот покрај студот, недоволната исхрана и облека беше изложен на постојан грабеж и насилство од страна на Германците и балистите (Присовјани, Локов, Збажди. Во Ржаново балистите го претепаа до смрт Стојан Апостолски). Голем број на селани за да ги спасат голите животи ги напуштија своите огништа и бегаа пред теророт на Германците и балистите во планинските засолништа на Караорман. Тие ја оставија својата и така бедна покуќнина и целата жива стока, носејќи го со себе само најпотребното за да можат да истраат до заминувањето на фашистите. Непријателот по плачкањето на куќите голем број изгоре, потоа, го ограби добитокот и земјоделските производи. Балистите поголемиот дел на опљачканите житни производи и жива стока ги продаваа по пазарите за многу ниска цена. Во врска со ова Партиската организација во Струга презеде акција. Беше организирано откупувањето на добитокот на пазарот во Струга, така да околу 30 грла им беа вратени на сопствениците во Дебарца и Малесија.¹⁰⁾

Во врска со Одлуката на Главниот штаб на НОВ и ПО на Македонија, по заминувањето на Бригадата, во Малесија и Дебарца заедно со народот остана и дел од посебната група баталјони, односно од партизанските одреди „Малесија“, „Копачка“ и „Славеј“. Делови од овие борци во Малесија, всушност, за кусо време дејствуваа како селски чети, а потоа зимата ја минаа во нелегалство по родните или соседни струшки села.¹¹⁾

Во овие зимски денови борците дојдени од подалечните села на Дримкол во состав на Малесискиот одред, по снежните планински подгори, следени од глад и студ, тешко се пробиваа до своите родни села. Тие често и не ја избегнуваа опасноста што им се закануваше од паѓањето во рацете на балистите. Вевчанските борци (Тане Мукоски, Љубе и Трпо Дејкоски) на пат за Вевчани беа фатени од балистите кај село Добовјани и спроведени во полицијата во Струга. Овде беа подложени на малтретирање и испитување, но поради немање на докази сите беа пуштени на слобода.¹²⁾

¹⁰⁾ Стенографски белешки од состанокот на учесниците во Народната револуција на Струшка околица, одржан на 7, 8 и 9 мај 1956 година во Струга, стр. 36 и стр. 8 во дополнувањето — Историско одделение при ЦК на СКМ во Скопје.

¹¹⁾ Во декември 1943 година по заминувањето на Бригадата за борците на Малесискиот одред било допуштено (за тие кои не биле компромитирани како партизани) оружјето да го скријат и зимата да ја минат дома. Пролетта борците биле должни повторно да стапат во Одредот. Голем број од нив на пат за родните села биле факани од балистите, затворани и малтретирани, но поради немање на докази биле пуштани на слобода.

¹²⁾ Исто како во фуснотата 10, стр. 1, 20, 23 и 28—29; Илија Каланоски, Вевчани во НОВ и револуцијата, Вевчани 1970, стр. 14—15.

Кога Бригадата замина за Мегленско — Егејска Македонија, во селата: Присовјани, Локов, Ржаново и други села во Малесија, навлегоа Германците и балистите. Тогаш меѓу луѓето завладеала клима на страв, паника и деморалисување. Во врска со ова веднаш било договорено една група на активисти и легализирани борци во село Локов да се состане со командантот на Дебарскиот партизански баталјон Хаџи Леш за да се договорот во врска со поарнувањето на настанатата паника меѓу населението, односно за подигањето на неговиот морал. Командантот Хаџи Леш со една група борци влегол во Локов незнаејќи дека во селото има Германци и балисти. Веднаш отпочнала борба. Борците имале 3 убиени и 2 ранети другари. Ранет бил и Неџат Аголи, истакнат борец и старешина во Штабот на Дебарскиот партизански баталјон.¹³⁾

Во текот на месец мај 1944 година, Групата македонски баталјони и Групата косовски баталјони, во борбите што ги водела со германско-балистичките сили, успешно го очистила подрачјето Дебарца—Малесија—Дримкол и ставила крај на фашистичкиот терор со враќањето на поранешната слободна територија Дебарца—Малесија. Овие успешни операции на двете групи баталјони ја натераа германската фелд-командатура во Струга, да подготви нов напад против слободната територија во Малесија. Во нападот учествувала големи германско-балистички сили од Струга и од Дебар. Кон селата на Малесија на сите патишта и преодни места беа поставени заседи. Од другата страна, бугарските фашисти со делови од својот гарнизон во Охрид ја утврдија демаркационата линија со цел да го спречат евентуалното преминување на нашите единици на територијата под бугарска фашистичка окупација.¹⁴⁾

На 1 јуни 1944 година, околу 7 часот, нашите баталјони беа нападнати во околината на село Локов и Збажди од трипати поголеми германски и балистички единици предводени од неколку дебарски и струшки балистички бајрактари (Уке Цани, Али Малики, Азис Каљоши, Беќир Баута и други). Во текот на

¹³⁾ Група борци на чело со Хаџи Леш во Локов влегла белоденски и тоа легално. Во селото на чешмата се мисл Германец. Борците го поздравиле со „дики фашизми“. Германецот се вознемирил и веднаш бил убиен. Вака започнала борбата. Другарот Неџат Аголи бил тешко ранет во ногата. Две недели бил лечен по куќите на Малесија а потоа преку врска бил префрлен во село Ливада и веднаш пренесен во кола со сено во Струга. Во својот дом во Тирана бил доведен во придружба на Казим Песочан, кој бил карабинер, но соработувал со Ослободителното движење во Струшко; Исто како во фуснотата 10, стр. 4—5 во дополнувањето; Масар Кодра, учеството на припадниците на албанската народност во проширувањето на слободната територија во Македонија, Симпозиум слободните територии во Македонија 1943, Скопје 1975, стр. 137.

¹⁴⁾ Војноисториски институт на ЈНА, Борбите во Македонија, том VII, к. III. Белград 1954, док. 78, стр. 231.

целиот ден се водеа жестоки борби, а нападите на германско-балистичките сили беа успешно одбивани. Меѓутоа, непријателот и од правец на Струга и од Дебар довлекуваше нови сили и неговиот притисок стануваше сè пожесток накај другата страна, спроти Ржаново. Тогаш, околу пладне, поголем дел од Македонските баталјони поради овие специјални задачи преминаа на таа страна, а во Локов оставија само една помала единица. Непријателот кога го забележа ова движење на Македонските баталјони, ноќта меѓу 1 и 2 јуни, го нападна Локов со сила неколку пати поголема од нашата единица употребувајќи бацачи и тешки митралези, а потоа влезе во селото. Заедно со нашата единица од Локов се повлече и целото население, оставајќи ја покуќнината и сета жива стока. Така во Локов престана животот во слобода. Германците и балистите во селото отпочнаа со пљачкање на куќите и со горење до темел. Веднаш Локов беше претворен во пламен и пустош. Нашите баталјони повторно селото го повратија на 4 јуни. Во него останаа последиците од свирепиот дводневен фашистички терор: селото изгорено и пусто, а живата стока сета ограбена.¹⁵⁾

До 4 јуни се водеа многу остри борби од блиско растојание и на позициите Збاجди—Ржаново. Нашите единици пристапија во противнапад на целиот фронт и ги отфрлија сите непријателски делови, принудувајќи ги разбиените германско-балистички единици да бегаат во едно безредие во правец на Струга и Дебар. Непријателот на целиот фронт претрпе сериозни загуби. Беше заробен германскиот командант на тој сектор и убиен балистичкиот мајор Бекир-ага од Струга. Загинаа 40 германски војници и 30 балисти. Беше запленето оружје, муниција и храна. Нашите единици имаа еден загинал и 7 ранети борци.¹⁶⁾

Со овој разбивачки удар, балистичката организација во Струшко не беше растурена. И во наредните борби балистите содејствуваа во заедница со Германците. Припремањето на новата офанзива командата на нашите баталјони однапред го дозна. Изненада, утрината на 23 јуни 1944 година во село Делогожда беа нападнати германските и балистичките сили кои се концен-

¹⁵⁾ Целото село Локов (околу 90 куќи) беше во пламен. Преку 20 куќи изгорее до темел. Во борбите имаше еден загинал и неколку ранети борци. Беше убиено и двогодишното дете Вело Тасе Петкоски. Куќите беа ограбени. Целата жива стока што беше затекната во селото (говедата, овци, свињи, товарен добиток) и сета живина беше опљачкана. Балистите запленивката стока ја продаваа по пазарите во Струга, Дебар, Кичево, за многу ниска цена. Исто како во фусотата 14, док. 78, стр. 231; Илија Топалоски, Локов е наш — репортажа за борбите на Локов, „Народен војник“, јуни 1944, на положај, бр. 1, стр. 23—26.

¹⁶⁾ Историски архив на КПЈ, Македонија во Народноослободителната војна и народната револуција 1941—1944, том VII, док. 112, стр. 326—327; Боро Митровски, Поважни настани во Народноослободителната војна во Западна Македонија, Гласник на ИНИ, Скопје 1959, бр. 1, стр. 32.

трисуваа припремајќи се за нова офанзива против слободната територија Малесија—Дримкол. Цел ден се водеше борбата од блиско растојание и тоа гради-вгради, со бомби и автоматско оружје. Меѓутоа, непријателот и со оваа борба, како и со целата пролетна офанзива која траеше скоро два месеци (мај-јуни) не ја постигна својата крајна цел за уништување на слободната територија.¹⁷⁾

Во април и август 1944 година, германско-балистичките сили извршија две опсади на селото Вевчани. Целта на опсадите беше да се обезглават органите на војната во селото, да се фатат наоружените борци и курири, да се уништи врската со Штабот на групата баталјони во Дебарца и да се ликвидира Вевчанскиот центар за организирање на Ослободителната војна во Дримкол. И во двете опсади на Вевчани фашистите не ја постигнаа поставената цел. Борците и другите активисти на НОВ порано го напуштија селото накај планината Јабланица. Непријателите извршија претрес на поедини осумничени куќи. Со оглед на тоа што претресот не откри ништо, балистите во седиштето на општината спроведоа неколку вевчанци (Кузман Дејкоски, Тане Мукоски, Наце и Желеско Калајџиески, Спасе Плушкоски, Боже Попаѓиноски). Тука сите беа испитувани, им се закануваше, а потоа поради немање на докази беа ослободени, но осумничени дека ги спомагаат партизанските „бандити“.¹⁸⁾

Борбите за конечното ослободување на Струга и Струшко ги водеа единиците на Четириесет и осмата дивизија во текот на месец октомври 1944 година. Во почетокот кога се водеа завршните борби, струшките балистички бајрактари дејствуваа во заедница со последните германски единици што беа концентрисани во Струга. Тогаш во рамките на задачата што ја остваруваше Четириесет и осмата дивизија за расчистување на Охридско-струшкото подрачје од балистичките сили, Четвртата албанска бригада (формирана од борци припадници на албанската народност), во текот на 18 и 19 октомври ги разоружа преостанатите балисти во подрачјето на селата Татеша—Коропишта—Делогожда. За конечното ликвидирање на балистите во Струшко, Штабот на Вториот корпус на НОВ и ПО на Маке-

¹⁷⁾ Извештај на Цветко Узуновски, политички комесар на Главниот штаб на НОВ и ПО на Македонија, за борбите против Германците и балистите кај село Делогожда, Зборник на ВИИ на ЈНА, том VII, док. 86, стр. 251—252.

¹⁸⁾ Во Вевчани за време на априлската опсада 1944 година, всушност, имаше само три борци (Наум Бадалоски, Сандре Зуноски и Јован Баткоски). Тие наоружани се пробивале спрема исток каде што блокадата била најслаба. Веднаш под самото село стражарот — балист го поздравиле на албански, потоа го разоружале и го задржале во заклон дури фашистите го напуштиле селото. После ова балистот го ослободиле, а борците се повлекле во планината Јабланица. Илија Каланоски, Вевчани во НОВ револуцијата, Вевчани 1970, стр. 55—57.

донија, на 29 октомври 1944 година, го известува Главниот штаб на НОВ и ПО на Македонија:

„Ситуацијата овде засега е добра. Струшката реакција е напoлно ликвидирана. Сите реакционери стапија во нашите редови, со исклучок на Мурат од Лабуништа, кој со себе има 100 балисти во Струга. Сите наши наредби ги почитуваат. Оружјето кое што им го побаравме ни го предадоа. За да не би претерале, не извршивме напoлно разоружување зашто повеќето од нив активно учествуваат во борбите против Германците. На наше барање сите се спремни да го предадат оружјето“.¹⁹⁾

Во текот на 25 октомври 1944 година, Првата бригада и Четвртата албанска бригада, извршија заеднички напад на германските сили на Кафасан и ги отфрлија од границата. Меѓутоа, во ноќта меѓу 25 и 26 октомври, германските фашисти откако добија зајакнување од Албанија, извршија концентрација на трупите во реонот на Кафасан и веднаш презедоа жесток противнапад. Тогаш Првата бригада беше отфрлена накај селото Вишни, а Четвртата албанска бригада накај селото Заграчани. Гермнците по заземањето на подрачјето меѓу селото Радолишта и Заграчани, веднаш извршија одмазда и го истурија својот бес врз незащитеното селско население. Тие на 28 октомври, употребувајќи големокалибарско разурнувачко оружје, немилосрдно го запалија селото Радолишта. Во него останаа жртва на фашистичкиот терор 79 селани од месноста и извесен број од соседните села кои се најдоа скриени во домовите.²⁰⁾ Во оваа одмазда обезглавените германски фашисти, покрај убивањето на жените

¹⁹⁾ Зборник на Војноисторискиот институт на ЈНА, том VII, к. 4, Белград 1954, док. 113, стр. 204—205.

²⁰⁾ Во селото Радолишта германската фашистичка одмазда беше прескапа за сето тоа што населението од ова Струшко подрачје ги спомаше единиците на НОВ на Македонија во борбите за ослободувањето на Струга и Струшко. После блокадата, претресите, пљачкањето и палењето на селото, германските фашисти убија во своите домови 48 селани, од кои 6 жни и 5 деца и младинци, а 31 мештанин меѓу четрнаесет и дваесет и пет годишна возраст уапсија и сите ги стрелаа кај местото „Вакчаре“. Тогаш било убиено во рацете на својот татко тригодишното дете Лена Ферит Ештреф. Домаќинката Чолаку Тафил Мурибан била присилена да ја запали својата племна, а потоа фашистите ја фрлиле и изгорела во пламенот. Земјоделецот Сулејман Вели Асит бил присилен да го тера накај Струга заплениетиот селски добиток. Пред месноста „Вакчаре“ бил убиен кога се обидел да ја врати во групата говеда една оддалечена крва. Целото семејство на земјоделецот Лена Али Рахим (тој, жената Лузе и ќерката Зену) биле убиени за време на претресот во нивниот дом. Преку 40 мештани добиле тешки физички оштетувања. Околу 60 куќи и над 30 племи изгореле до темел. Паднаа за слобода, Спомен книга на паднатите борци во НОВ и жртви на фашистичкиот теоро од подрачјето на Струга и Струшко, Струга 1975, стр. 219—272; Петар Чакар, Колежот во село Радолишта — стрелани се деца меѓу 14 и 25 години, во весникот „Нова Македонија“, 1968, бр. 7918—7919.

и старците не ги поштедија ни децата, како свирепа отплата и освета за тоа што населението од струшките села ги спомагаше ослободителните единици во текот на сите претходно водени борби. Истиот ден борците на Првата и Четвртата бригада на Четириесет и осмата дивизија тргнаа во противнапад и ги отфрлија германските фашисти накај Струга и накај Кафасан, повторно ослободувајќи го подрачјето Радолишта—Калишта—Франгово—Мали Влај.²¹⁾

Всушност со овие применети разновидни форми на терор и специјални мерки на одмазда против народот во Малесија, Дримкол и останатото Струшко подрачје, фашистичкиот окупатор и неговите балистички соработници имаа за цел да го ликвидираат Ослободителното движење во Струга и Струшко. Меѓутоа, ни со горењето на цели села, вршењето на масовните стрелања, затворањето и претепувањето и ни со примената на други многубројни мерки на насилство, непријателите не ја постигнаа саканата цел. Напротив, јакнеше борбениот морал кај народот, негубејќи верба во организацијата на КПЈ во Струга и Струшко, како негов подвижувач и организатор на Ослободителната војна во овој крај на Македонија.

Конечното ослободување на Струга и Струшко беше овековечено на 8 ноември 1944 година, кога единиците на Четириесет и осмата дивизија ја ослободија Струга. Тогаш улиците беа преполни со луѓе од градот и блиските села. Тие измешани со борците на бригадите за првпат во својата богата историја ја славеа слободата кон која со векови се стремеа.

ПРЕГЛЕД ПО НАСЕЛБИ

на паднатите борци во НОВ и жртви на фашистичкиот терор во Струга и Струшко 1941—1945 година*)

Населби	Паднати борци во НОВ	Жртви на фашистичкиот терор	Вкупно
Струга	25	6	31
Радожда	8	6	14
Мали Влај	2	4	6
Калишта	1	—	1
Франгово	9	—	9
Радолишта	4	79	83
Заграчани	1	1	2
Вишни	2	2	4
Долна Белица	—	8	8

²¹⁾ Зборник на Војноисторискиот институт на ЈНА, том VII, к. 4, Белград 1954, док. 120, стр. 240—241.

Населби	Паднати борци во НОВ	Жртви на фашис- тичкиот терор	Вкупно
Октиси	5	4	9
Горна Белица	2	2	4
Вевчани	13	15	28
Подгорци	10	6	16
Велешта	2	—	2
Добовјани	2	—	2
Моруништа	6	5	11
Лабуништа	9	6	15
Боровец	1	—	1
Јабланица	7	—	7
Пискуштина	1	—	1
Нерези	1	—	1
Луково	2	4	6
Дренук	—	2	2
Модрич	4	—	4
Селци	1	1	2
Буринец	—	2	2
Ржаново	—	1	1
Локов	1	3	4
Збажди	1	2	3
Присовјани	2	1	3
Глобочица	—	1	1
Брчево	3	—	3
Мислодежда	1	—	1
Поум	3	—	3
Горно Татеша	3	—	3
Долно Татеша	2	—	2
Корошишта	6	1	7
Делогожда	4	—	4
Ливада	5	—	5
Џепин	1	—	1
Драслајца	2	4	6
Ложани	2	1	3
Враништа	2	2	4
Мороишта	1	3	4
Мислешево	4	—	4
Вкупно:	161	172	333

*) Според Паднаа за слобода — Спомен книга на паднатите борци во НОВ и жртви на фашистичкиот терор од подрачјето на Струга и Струшко, Струга 1975.